

Олег Игоревич Копач, к. филол. н.  
Минский государственный лингвистический  
университет, Минск, Беларусь  
*э-почта:* aleh@bk.ru

Aleh Iharavich Kopach, Cand. of Sc.  
(Philology)  
Minsk State Linguistic University, Minsk,  
Belarus  
*e-mail:* aleh@bk.ru

## **СХЕМА «ПРЫНАЛЕЖНАСЦЬ АБ'ЕКТА ДА МЯСЦОВАСЦІ» Ў ТАПОНІМАХ БЕЛАРУСІ**

У дакладзе разглядаецца тапанімічная схема, якая абазначае аб'ект-фігуру праз указанне на яго прыналежнасць шырокай тэрыторыі, кантралюемай фонавым аб'ектам. Дэманструецца ўспадкаванасць схемы да папярэдніх спосабаў канцэптуалізацыі прасторы суб'ектам. Падкрэсліваецца яе прадуктыўнасць у мікратапаніміі і айканіміі.

*Ключавыя словы:* кагнітыўная лінгвістыка; граматыка канструкцый; тапанімічная канструкцыя; схема; топасістэма; айконім; гідронім; мікратапонім.

## **THE “OBJECT-LOCATION BELONGING” SCHEMA IN PLACE NAMES OF BELARUS**

The paper examines a toponymic schema that denotes a figure object by marking its belonging to a broader background object's spatial domain. The inheritance of the schema to previous modes of subject-object interaction in toponymic conceptualization is shown. Its productivity in the names of microtoponyms and oikonyms is emphasized.

*Key words:* cognitive linguistics; construction grammar; toponymic construction; schema; toposystem; oikonym; hydronym; microtoponym.

Разгляд семантыкі цэласных тапанімічных знакаў магчымы ў рамках і з дапамогай метадаў граматыкі канструкцый – аднаго з напрамкаў кагнітыўнай

лінгвістыкі, што разглядае аб'екты даследавання як сукупнасць схематычных і самастойных, але звязаных паміж сабой канструкцый, запас якіх паступова пашыраецца за кошт катэгарызацыі, аналогіі, аўтаматызацыі граматычных структур.

У дадзенай працы мы засяродзімся на апісанні схемы «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці», якая рэалізуе адну з тапанімічных канструкцый, неабходных для арыентацыі чалавека ў геаграфічнай прасторы, – «Pref N Suf». Схема сімвалізуе ўспрымання аб'екта як такога, што знаходзіцца ў шырокай прасторы, якая кантралюецца фонавым аб'ектам, і належыць ёй.

Матэрыялам для даклада паслужылі 118 імёнаў розных відаў топааб'ектаў Беларусі (айконімы, гідронімы, мікратапонімы) з 6-і гісторыка-этнаграфічных зон Беларусі (па два раёны), пабудаваныя паводле названай схемы (2,51% ад агульнай колькасці аналізаванага матэрыялу, які складае 4707 адзінак). Група, якая кіруецца ёй, невялікая, аднак цікавасць да яе абумоўлена, **па-першае**, менш звыклым для тапанімістаў прадстаўленнем геаграфічнага аб'екта як прыналежага іншаму аб'екту топапрасторы, чым прыналежага суб'екту: параўн. класічнае разуменне пасэсіўных імёнаў як звязаных з імёнамі канкрэтных людзей: зараснік *Агэенкавы Кусты* < прозвішча Агэенка, вёска *Аляксандраўка* < асабовае імя Аляксандр / прозвішча Аляксандраў, рака *Юхнаўка* < прозвішча Юхна / Юхно і інш.; **па-другое**, уваходжаннем у своеасаблівы ланцужок схем, якія ўвасабляюць паступовы пераход апісання топааб'екта суб'ектам як

а) «шляха ва ўнутраную прастору фонавага аб'екта» (урочышча *До Могліц* < могліцы 'месца, дзе хаваюць нябожчыкаў' →

б) «размяшчэння топааб'екта ва ўнутранай прасторы фонавага аб'екта» (лагчына *У кутку* < куток – памяншальнае ад *кут* 'вугал поля; участак клінападобнай формы'; сенажаць *На берагах* < бераг) →

в) «фіксацыі топааб'екта ва ўнутранай прасторы фонавага аб'екта» (дарога *Замішка* < літ. *miškas* 'лес', урочышча *Узлог* < лог 'сухадольны луг паблізу вёсак, паміж палёў, каля рэчак, у неглыбокіх раўках', вёска *Паддзягцярыня* < дзягцярыня 'прадпрыемства, якое вырабляе дзёгаць' →

г) «прыналежнасці топааб'екта да мясцовасці, кантралюемай фонам» (балота *Панізе* < ніз, размешчана ў нізіне, вёска *Падлессе* < лес) →

д) «аб'екта, які фіксуецца праз свае «кропкавае» размяшчэнне ў межах мясцовасці, кантралюемай фонам» (урочышча *Падвойстраўка* < войстраў 'частка сушы, якая акружана вадой ці балотам', лес *Нарышніца* < рышт 'роў, ручай, вадасцёкавая канава') і г. д.

З дадзенага пераліку схем вынікае, што «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці» – працяг развіцця папярэдніх спроб суб'екта канцэптуалізаваць і азначыць прастору топааб'ектаў у працэсе яе асваення.

Схема «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці» прадстаўляе рэаліі (фігуры), якія знаходзяцца на тэрыторыі, што прымыкае да больш значнага аб'екта (фона), і разглядаюцца як частка яго «зоны адказнасці». Яна прадстаўлена ўтварэннямі тыпу *Заляддзе*, *Замосце*, *Замыша* і суадносіцца з кагнітыўнай схемай «частка – цэлае». Напрыклад, вёска *Запалле* займае частку больш шырокай мясцовасці, якая апісваецца апелятывам *запалле* 'месца па той бок поля'. Уласнае імя аб'екта дэманструе звужэнне рэферэнцыі ў параўнанні з апелятыўным абазначэннем.

Супастаўленне з тапонімамі тыпу *Залес* (з групы в) паказвае, што схема «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці», увасобленая у імёнах тыпу *Залессе*, адлюстроўвае больш абстрактную, «кропкавую» канцэптуалізацыю рэаліі. Першая са згаданых формаў будзе характарызаваць неакрэсленую арыентацыю імені на месца ў прасторы, якое знаходзіцца ззаду аб'екта, а другая – на аб'ектны характар рэаліі,

яго прыналежнасць да мясцовасці, што прымыкае да аб'екта, абазначанага каранём (лес). Пры гэтым від аб'екта ў тапоніме магчыма актуалізаваць, і імя ўспрымаецца як прыналежная форма: чыё балота? – \**Залессе балота* 'належыць (вядомай гаворачаму) мясцовасці за лесам'.

Ніжэй прапанаваны статыстычныя паказчыкі і прыклады тапонімаў розных відаў аб'ектаў Беларусі, у якіх прадстаўлена схема «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці»:

1) парослае месца – 2 з 15 назваў гэтага віда аб'ектаў тэрыторыі, 13,33%: зараснік *Залужжа* < луг, зараснік *Пудлюбечча* < лес Ллюбчэ;

2) урочышча – 23 з 400, 5,75%: урочышча *Загор'е* < гара, *Убор'я*, ур. *Падкрым'е* < поле Крымок

3) свабоднае ад расліннасці месца – 10 з 220, 4,55%: *Застарынне* < старына 'месца, дзе раней быў населены пункт';

4) населены пункт – 65 з 2475, 2,63%: вёска *Загіце* < гаць 'дарога на балоце ў выглядзе землянога насыпу валам або з насцілу бяввенняў, галля';

5) участак зямлі для патрэб суб'екта – 4 са 162, 2,47%: сенажаць *Пырыбужжэ* < р. Буг;

6) вадаём са стаячай вадой – 13 з 1074, 1,21%: балота *Улессе* < лес;

7) лес і яго разнавіднасці – 1 са 119, 0,84%: лес *Міжбрóддзе* < брод 'мелкае месца ў рацэ, возеры, старыцы, балоце, па якім пераходзяць пешшу, пераязджаюць з возам'.

Значных змяненняў у статыстычных паказчыках схемы «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці» ў параўнанні з імёнамі схем-папярэднікаў (**а** – **в**) у цэлым не назіраецца: большасць уласна тапонімаў – назваў рэк, азёраў – застаецца па-за межамі схемы «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці», што паказвае іх аддаленасць ад мікратапанімічнага кантэксту. Адзінае выключэнне у гэтым радзе – назвы населеных пунктаў (айконімы). З ліку ўласнатапанімічных адзінак толькі яны звяртаюцца да схем, цесна кантактуючых з наваколлем. Іх колькасць па меры паслядоўнага перамяшчэння па спісе груп ад **а** да **д** павялічваецца ад 0 да 2,63%.

З аднаго боку, гэта сведчыць пра выключную ролю суфіксаў у справе адцягнення ўвагі ад канкрэтнага размяшчэння аб'екта ва ўнутранай прасторы фонавага аб'екта (**а** – **в**) у бок яго паступовага выхада вонкі (**г** – **д** і далей). З іншага боку, павелічэнне колькаснага складу айконімаў, а не гідронімаў сведчыць, што назвы паселішчаў у большай ступені звязаны з паўсядзённымі патрэбамі чалавека па арыентацыі, чым буйныя натуральныя аб'екты.

Такім чынам, схема «прыналежнасць аб'екта да мясцовасці» адлюстроўвае частку працэса канцэптуалізацыі прасторы, падчас якога аб'ект-фігура ўспрымаецца суб'ектам як «кропка» ў шырокім прасторы, кантралюемым фонам. Схема з'яўляецца лагічным развіццём ранейшых спосабаў асваення прасторы, звязаных з лакалізацыяй рэаліі ва ўнутранай прасторы фонавага аб'екта. Колкасны склад схемы максімальны ў мікратапонімах, але па меры ўскладнення топасістэмы расце яе роля ў айканіміі, што сведчыць пра цесную сувязь населеных пунктаў з паўсядзёнай арыентацыяй чалавека ў прасторы.

Даследаванне тапанімічнага матэрыяла метадамі граматыкі канструкцый пашырае магчымасці кагнітыўнага аналізу тапаніміі, падкрэслівае яе дынамічны характар. Далейшыя крокі па вывучэнню геаграфічных імёнаў у кагнітыўным аспекце маглі б сканцэнтравцца на супастаўляльным аналізе падобных канструкцый у іншых рэгіёнах або на больш дэталёвым вывучэнні ўзаемадзеяння паміж тапанімічнымі схемамі і сацыякультурнымі фактарамі іх фарміравання.